

Pogledi

JE LI HRVATSKA POVIJEST METAFIZIČNA?

Ivan Pandžić, Zagreb

Na putu prema "apsolutnoj istini", koja je, kako kažu filozofi "idealističko-metafizička iluzija", najbolja je postaja svijest o njezinoj relativnosti, dakle, djelić apsolutne istine kojoj se "asimptotski približavamo da je nikad ne dostignemo". Istina je, dakle, nalik na horizont, "krivulju uzduž koje nam se čini da se nebeski svod spaja sa zemljom", ili, kako su nas učili naši stari "zamišljena crta na kojoj se nebo spaja sa zemljom; što se više toj crti približavamo, sve se više od nas udaljava".

Kako su sa spoznajnog aspekta obzorje i istina suodnosni, reći nam je što podrazumjevamo pod pojmom povijesti i povijesnosti, što li pod pojmom "metafizike".

Ako je povijest svijeta, prema Hegelu, napredak duha u svijesti o slobodi, onda bi takvo poimanje povijesti bilo nadomak spoznaji o povijesnosti. Naime, svi se mislioci, koji promišljaju povijest, uglavnom slažu da bi povijesnost bila jedna od "bitnih oznaka ljudskog opstanka", poprište cjelokupna ljudskog djelovanja, ono po čemu čovjek biva čovjekom te se razlikuje od svih pojava u prirodi koje nemaju povijesti. Međutim, povijest može biti i puka kronologija koja odgovara našoj riječi "pri-povijest", ono što se priča kao puko kazivanje ili susljedno zbivanje. Martin Heidegger na jednome mjestu čak kaže: "Historija je istraživanje povijesti." Bitna odrednica, međutim, po kojoj čovjek odista biva povijesnim bićem jest - sloboda. Ona je *bit čovjeka*, ili način kako *subjekt biva*. Ona je ontološka kategorija, vječita dinamika i oporiijek onome što joj prijete da će je ukinuti. Kako je ljudski duh, zapravo um, ozbiljen u povijesti, duh je dakle "aktualni subjekt i pokretna snaga povijesti". Čovjek bivstvuje povijesno, zaključuje Vanja Sutlić, što će reći da njegova cjelina,

kroz koju se nazire bit, jest povijesna. A vrhunac čovjekove povijesnosti bio bi "da ne proizvodi druga bića, nego i samog sebe kao biće", jer se čovjek kao posebno biće konstituira *odnosom*. "Samo prema veličini otkrića povijesnog u sebi, subjekt može shvatiti velika razdoblja povijesti" i zato "uči u dubinu vremena, znači uči u dubinu samoga sebe", dosta sumorno zabugario je Nikolaj Berdjajev.

Ako smo barem donekle naznačili što bi mogla biti povijest, obzorje metafizike, međutim, i bez zamišljene crte, sve više nam izmiče što mu se više približavamo.

Ako hrvatska povijest nije metafizika jer je iskustvena, je li onda ona metafizična, što će reći: traži li svoja uporišta u nadstvarnom, izvanstvarnom, utopijskom ili u nečem drugom što je iščašeno iz stvarnosti.

Kako je metafizika filozofska disciplina koja istražuje "principe bitka i zbivanja a proteže se i na pitanje duše, kozmosa i Boga", hrvatska povijest, jer je konkretna i iskustvena, ne ide dakle u metafiziku kao dio filozofije, ali bi mogla biti metafizična, što znači da svoj smisao, svoje razloge traži negdje drugdje izvan sebe, u drugobitku, u otuđenju od vlastite biti. Budući da se vodeći mislilac naše epohe Martin Heidegger u predavanju "Što je metafizika?" vinuo u najblizavije zaletе o metafizici, mi ćemo ovdje spomenuti samo neke, naime ukoliko ulaze u obzorje naše upitnosti i suodnosa s hrvatskom poviješću. Metafizika je "u svojoj biti ujedno ontologija i teologija", ona je i temeljno događanje u opstanku, ili opstanak sam.

U daljnjem razlaganju koje u suptilnom i intenzivnom crescendu raste do temeljne upitnosti o metafizici, Heidegger će reći: "Mislilac kazuje bitak, pjesnik imenuje sveto" (*Uvod u Heideggera*, Zagreb 1972, str.65). Ali, isti mislilac razmišljajući o pjesništvu, postavit će i ovu distinkciju: "Usporedba postavlja Različito u Jednako, kako bi učinila razliku vidljivom. Jednake su različitosti - s jedne strane biljka i životinja, a s druge strane - čovjek - ukoliko se podudaraju u Istome" (*O biti umjetnosti*, Zgb, 1959).

U predavanju "Što je metafizika?", on će se opet vratiti pojmu *istosti* i *razlike*: "Budući da je jednako samo kao različito, a pjesnikovanje i mišljenje jednaki su u brižljivosti riječi, to su oboje ujedno u svojoj biti najdublje razdvojeni" (Vidi *Uvod*).

METAFIZIČNOST KNJIŽEVNOSTI

Je li to mišljenje primjenljivo na hrvatsku političku i književnu povijest? Odgovor bi bio: gotovo u cijelosti.

U svojoj poznatoj studiji "Kontinuitet metafizičkog u hrvatskoj književnosti" (*Vidik*, Split 1974/31), Ivo Brešan namah na početku svojega izlaganja kaže: "Hrvatska književnost više od ma koje od jugoslavenskih pokazuje afinitete za metafizičke sadržaje." Brešan to obrazlaže ovako: "Kao metafizičku mogli bismo označiti onu

književnost u kojoj pisac oduzima životnim pojavama njihov realni lik i izobličava ih da bi nam otkrio neku njihovu duhovnu ili ako hoćemo metafizičku bit, kao što je to slučaj s Kafkinim romanima ili Beckettovim dramama..." Prema Brešanu, metafizičke osobine nose djela kao što su *Don Quijote* ili *Hamlet* kojih pojedinačne sudbine prerastaju u univerzalne simbole i tako dosežu ono usudno, nadstvarno i nespoznatljivo. Nemogućnost da se ideal društvene zajednice ostvari u realnosti rađa potrebu da se taj ideal ostvari s onu stranu realnoga, u "nebeskim sferama". Isto se događa, objašnjava Brešan, i sa metafizičkom sviješću koja je rezultat podvojenosti mišljenja i egzistencije pa se vlastita bit opredmećuje izvan sebe, u slici svijeta. Tada "kolektivna supstancija" gubi svoju kohezivnu snagu i okreće se u smjeru dezintegracije. Kad se poljulja stabilnost tradicionalnih društvenih formi, nastaju veliki metafizički sistemi, zaključuje Brešan. Razdrto i izgubljeno društveno postojanje uvjetuje "onostranost". Tako Kafka postaje *teologom židovskog bića* (G. Anders).

Sve kasnije odlike hrvatske književne metafizičnosti ogledaju se u prvome značajnijem djelu te književnosti, a to je Marulićeva *Judita*. U njoj je, kako kaže Brešan, sve podignuto na stupanj apstraktno-univerzalnog, mitološkog i irealnog, jer nepostojanje stvarne vlastite nacionalne duhovne i materijalne snage da se odupru turskoj sili, urodila je spremnošću na žrtvu koja se potom ovi-jala aureolom svetosti u mitološko-biblijskom ozračju. To je *fiktivna* kompenzacija za stvarnu dezorijentaciju. Sve će to još jasnije biti izraženo u Zoranićevu romanu *Planine*. "Čitav fantastični svijet toga romana..., nije samo suha i racionalna alegorija već fantastično i iluzorno ostvarenje nacionalnoga bića koje je u stvarnosti izgubljeno i nepostojeće... To je dakle naša nacionalna teologija upravo zbog toga što nije u stanju da bude praksa" (Brešan, str. 21).

Isti autor navodi hrvatske pisce u kojih je metafizičnost posebice naglašena. Iznimku čine dubrovački pisci, osim Ivana Gundulića, jer je Dubrovnik ostvario određeni stupanj slobode te materijalnog i duhovnog blagostanja. Gundulić je metafizik zbog toga što je vidio šire, zapravo čitav slavenski svijet u kojega se osjeća potpuno odsuće slobode pa stoga i povijesnosti. U takvu ozračju Hrvatima je preostao izbor: izdržati u apsurdnu ili se vezati uz tuđe nacionalne zajednice i kulture. Vrhunac upitnosti zgusnut je u Mažuranićevoj umjetničkoj fiksaciji gdje dolazi do metafizičkog obračuna između Dobra i Zla. "Četa" je platonski čista, a Smail-aga postaje pojmom zlodjela. Preko Šenoe i A. Kovačića ta metafizičnost proteže se do Kranjčevića koji je "metafizik u najužem smislu te riječi".

Književnost hrvatske moderne "pokazuje sklonost prema apstraktno-općem humanitetu koji se na simbolički način iskazuje kroz neke mitološke i historijske prizore, a zapravo je derivat razbijenog i izgubljenog stvarnog bića ljudskosti", tvrdi Ivo Brešan.

Najbolji roman hrvatske moderne, djelo Milutina Cihlara Nehajeva, nosi odista karakterističan naslov - *Bjeg*. U sukobu s bečkom malo-gradanskom stvarnošću, glavni junak Đuro Andrijašević bježi u "onostranost". Nehajev, kao intelektualni prvak hrvatske moderne, morao se nekamo skloniti. Izabrao je *Nigdinu*. Onamo je bila cijela Hrvatska: politički i kulturno. To beskućništvo kulminira u Matoša, a nastavlja se i kod Tina Ujevića. Tinovi *Visoki jablani* simbolički i metafizički streme u visine "gdje ih ne razumiju glupani i hulje". Tinova rasprskanost u metafizičko iverje posebice je uočljiva u pjesmi *Pobratimstvo lica u svemiru*. Pjesnikovo ja toliko je izmrvljeno, usitnjeno da postaje općom sudbom, "iluzornim stanjem humaniteta" te se ponovo sabire u beskrajnom mnoštvu individualnosti i tako uspostavlja svoje univerzalno i metafizičko JA!

Sa svakim nešto djeliš, i više vas ste isti...

I tako je to od prastarih vremena. Svi se ponavljamo, makar stojimo kao "čovjek protiv čovjeka":

Opet je samo jedna historija duša.

Taj hrvatski rascjep između utopijskog i stvarnog najcjelovitije pokušao je obuhvatiti Miroslav Krleža. Nizom romana, on se odista ujezgrio u ranjenu hrvatsku dušu, makar koliko njegovi romani počesto bili pamfleti, povijesne panorame ili sterilne rasprave. Krleža je dvojstvo nosio intenzivnije od bilo koga zbog toga što je bio univerzalniji pa je kao enciklopedist mogao obuhvatnije misliti hrvatsku nacionalnu sudbu. U ponajboljim svojim zaletima Krleža je zaista zatekao hrvatsko biće u njegovu iskonu, u njegovoj intimi te se počesto nameće kao prizma loma nacionalne vertikale koja *sve sluti a ništa ne može*.

Kako Brešan nije zaokružio svoj esej te obradio suvremenu književnost, potanje time pozabavio se Drago Šimundža u poznatoj knjizi *Problem Boga u suvremenoj književnosti* (Split, 1983). Šimundža je gotovo na istome putu kao i Brešan, samo što on, kao ugledan teolog, sve gleda s aspekta vjere i nevjere, ili, kako sam kaže: posumnjavši u Boga i čovjek je došao u pitanje. "Metafizičke teme i egzistencijalni nemiri zauzeli su naime središnje mjesto u modernoj literaturi", kaže Šimundža. Međutim, ništa tako ne nagriza čovjeka kao "metafizička sumnja" koja ga naprosto stavlja u izravnu upitnost i rastače do ništavila. Raspravom o "savjesti u književnosti", poznati splitski teolog ukazao je na temeljno ljudsko uporište: "Savjest je uvijek jezgra bića, ogledalo duše. Ona gradi i ruši - s Bogom ili bez Boga" (str. 254).

Sretnijim naslovom nego što je *U sjeni Transcedencije* (Zgb, 1987) Neven Jurica nije mogao bolje obuhvatiti hrvatsko pjesništvo

XX. stoljeća. U toj studiji ukazano je na *dvije metafizičnosti* koje se isprepliću u sjeni transcendencije, a to su ljepota i religija. To je, po mojoj prosudbi, ontološka odrednica hrvatske novovjeke poezije. Živeći sjenom "svoju svijetlu stranu", ta je poezija dosegla dvije skrovitosti: život i pjesmu, postala njihova istost i tako se utkala u Sveobuhvatnu Transcendenciju u kojoj i po kojoj sve biva. Jurica je tako dokinuo granice suvremenog hrvatskog pjesništva i postavio ga u trajnu otvorenost, mogućnost koja vazda jest jer sebi izmiče.

METAFIZIČNOST POVIJESTI

Što je hrvatska književnost metafizična, to je normalno, jer je to u biti same umjetnost, ali što je s poviješću kad je ona nešto zbiljsko i iskustveno. "Umjetnost je specifična ljudska djelatnost, sposobnost estetskog izražavanja koja se razvija s napretkom duha u svijesti o slobodi", reći će Hegel a slično i drugi teoretiци umjetnosti. Heidegger će biti mnogo "razgovjetniji" pa će izustiti: umjetnost je istina postavljena u djelo. To otvara upitnost o istini. I tome se doskočilo, makar prikrivenom Tominom mišlju: Istina je istost spoznaje i stvari. Neskrivenost bića. Ljepota je samo način kako istina obitava. Da bismo dosegli te odnose, potreban je višestruk napor, jer estetski predmet ne postoji realno. Lijepa umjetnost nije lijepa ali proizvodi lijepo. Njezina vrijednost stoga je vječna jer je priroda ljepote idealna. Prema Schellingu, umjetnost je predmet primjeren filozofiji jer je postignuto jedinstvo subjekta i objekta, slobode i nužnosti, konačnog i beskonačnog, svjesnog i nesvjesnog. Na to je pozvan samo čovjek.

Kako se pojmovi povijesnosti i umjetnosti ponegdje isprepliću, potrebna je stoga oštrija distinkcija. Što je umjetnost, netom smo čuli. Uz ono što smo već rekli, povijesnost ujedno znači da je dokazano "kako je nešto u određenom vremenskom razdoblju odista i bilo te je poslije svoga prestanka i dalje u vremenu djelovalo".

Jednom je, kažu, Khuen Hédérvary uskliknuo: "Što hoće ti Hrvati s tim knezovima i kraljevima kad je ionako sve to izmislila Matica hrvatska."

Mislim, naprotiv, da je razdoblje hrvatskih knezova i kraljeva bilo vrijeme punog nacionalnog i povijesnog identiteta. Makar je i u tom vremenu bilo posrtanja, ali ipak, kako piše francuski povjesničar Rambaud: "Bolje od Srbije, Hrvatska se znala oduprijeti opasnostima građanskog rata. Osim toga, bliža moru i ugladenim narodima, Hrvatska odista stajaše na čelu južnoslavenske (slavo-illyrienne) civilizacije... Hrvatska je sa svoje strane pridonijela da se održi ravnoteža na Balkanskom poluotoku... Ona je spriječila istrebljenje žiteljstva Srbije; ona je dala sklonište izbjeglicama..." Upravo tako: kada je bugarski car Simeon 924. pripojio svojoj državi kneževinu srpsku, knez Zaharija sklonio se pod Tomislavove skute.

Je li onda hrvatska povijest zaista *vječno vraćanje istoga*?

Südland (dr. Ivo Pihlar) to razdoblje hrvatske povijesti naziva "Sjajnim doba Hrvatske". Ali, uskoro sve je propalo. Došlo je do *Dogovorne nagodbe* 1102 (Pacta conventa) kojom je Hrvatska stupila u personalnu uniju s Ugarskom. Tada je počelo hrvatsko bespuće, ili vječita potraga za skrbnikom, zapravo, nepovijesno klonuće - kome se pokloniti. Nagodba s Kolomanom nedvojbeno je početak političke metafizičnosti. Taj metafizički nimbus zakrivat će hrvatsku povijest od Zvonimirove smrti pa do "zavjere" Vokić-Lorković, o kojoj opet nitko ništa ne zna. Tako je bilo i na Kosovu polju kod Knina. Je li se hrvatsko plemstvo pobunilo protiv kralja ili nije, pouzdano se ne zna, ali kralj je ostao mrtav. Možda i nije. Ljetopisac svjedoči da se to zbilo ovako:

"Hrvati počеше govoriti, vapijući kao psi ali vući: 'Bolje da jedan umre, nere tolik puk da pogine.' Ležeći u krvi izranjen velikimi bolizni, prokle tada nevirne Hrvate i ostatak njih bogom i svetimi njegovimi, i sobom, i nedostojnom smrtju njegovom, i da bi veće Hrvati nigdar ne imali gospodina od svojega jezika, nego vazda tuju jeziku podložni bili..." (Z. Črnja, *Kulturna povijest Hrvatske*, 1988, str. 167/8).

Opet mi u svijest ulijeće Martin Heidegger: "Odsada je izvjesnost mjereodavni oblik istine." Mora li dakle povijest svijeta biti pregažena ili samo prevrednovana?

Moćna loza Šubića, poslije Zrinskih, posebice Pavao i Mladen, ozarena ugovorima i legitimnošću, naprosto je tragala kome da se pokloni. I kad su naposljetku našli nekakva kraljevića, što im je skupa s brodovljem porazbijao sve snove, okrunili su ga za svojega kralja. Bio je to Karlo Robert, ili dinastijski Karlo I. Križari, osvetnici Kristova groba, dolaze sa Zapada u Hrvatsku kao prijatelji, ali je pustoše i pljačkaju, što će se dogoditi isto nekoliko stoljeća poslije. Nakon Arpadovića, Hrvati su bili posebice ponosni na Anžuvince, to više što su i oni poštovali Šubiće. Ali, bila je to nova zmija kobra koju su Hrvati prigrlili da bi im i ona donijela smrt. Mladen II. Šubić naprosto je nestao.

Da bi održali tradiciju nesloge, jedan dio hrvatskoga plemstva na saboru u Cetingradu 1527. izabrao je Ferdinanda Habsburgovca za kralja, a u Dubravi kraj Čazme drugi dio plemstva ukaza povjerenje Ivanu Zapolji, domaćem velikašu. Posebno je bila raskošna i bogata pečatima cetingradska bula. Ta je opsjena trajala sve do 1918. kada su Hrvati jurnuli u Beograd "kao guske u maglu". Ni sami Srbi u prvi mah nisu vjerovali u toliku političku naivnost. Ali, kako se Bizantinci brzo priviknu na sve, posebice na tuđu naivnost i političke darove, sve se sretno pretočilo u njihove planove. Hrvati su, međutim, marno njegovali svoja kulturna dobra, vjerujući pritom kako je kultura identična sa slobodom, što je nedvojbeno, samo kad bi to i primitivci znali. Svejedno, Hrvati su u tom razdoblju napravili

toliko da su katkada zadivili i kulturnu Europu. Ograničena vlastitim egoizmom, Europa je malo marila za hrvatski lelek što se počeo širiti pred najezdom osmanlijskih konjanika. Kao jedini mogući saveznik, Hrvatima je preostao Bog, dakle nedohvatna transcendencija za čiju se šutnju lako mogla naći isprika. Tako je odjeknula Marulova *Molitva suprotiva Turkom*.

*Svemogući Bože moj, kim svaka postaju,
odvрати jur gnјiv tvoj, ter pomiluj naju.*

Do potpunog predanja uronjen u Transcendenciju, Marulić još vjeruje da će Svemogući pogledati na svoja opustošena svetišta, to više što su taj zov utkani:

*... Hrvati, Bošnjaci
Grci ter Latini, Srbli ter Polaci.*

Mistik Marul naivno je vjerovao, tipično hrvatski da zajednička kob može ujediti sudbine protiv općeg neprijatelja. Ali, Srbli su se radije pokorili napadaču, kako bi skupa s njime mogli nadirati i napredovati nego da dijele sudbinu napadnutih. Tako se obistinila Koselleckova teza kako se u novom vijeku "stalno povećava razlika između iskustva i očekivanja". Spoznavši to, što je drugo preostalo hrvatskom Leonidi - Nikoli Šubiću Zrinskome - nego da vlastitom smrću uđe u legendu. *Reliquiae reliquiarum* svjedočile su samo o nekadašnjoj slavi i moći. Plemstvo se ponovno postavilo u vlastiti oporijek: počelo je uništavati povjereni puk. Tako je Matija Gubec prerastao u povijesni poklik: za stare pravice. Šenoa ga je čak doveo u metafizičku blizinu s Kristom. Množilo se tako bespuće, ali se slutio Put. Od prvih leleka, posebice onih na Petrovoj gori i Grobničkom polju pa do najnovijih (1992) što potresaju civilizirani svijet, čak i jednu tako nemoćnu organizaciju kao što su Ujedinjeni narodi, putuje hrvatska patnja u svoju ishodišnju zavičajnost, svim naporima usprkos. Zanos i klonuća dio su njezine staze, od Kažotića i Križanića, preko Jelačića, Kvaternika i Starčevića pa do Brune Bušića i tolikih bezimernih domovinskih samoprijegornika.

Lav Šestov (1866-1938), ruski bjegunac pred sovjetskom socijalističkom revolucijom, u knjizi *Athènes et Jérusalem* (Paris, 1967) govori o dva grada koji su postali simbolima za znanost i umjetnost te vjeru i patnju. Po njemu, slavna Atena s brežuljkom Akropolom, postala je pojmom duhovnog bljeska, obuhvatnom alegorijom za sve ljudske integralne djelatnosti. Sveti grad Jeruzalem, s golgotskom uzvisinom, postaje pojmom za vjeru i patnju, obje protkane zorom uskrsnuća.

Hrvatska Atena, kao alegorija za duhovne propnje, odista je visoka; ponekad doseže i najviše europske vrhove. Ali, nakon potpu-

na raskrića Bleiburga i bezbrojnih jama Jazovki i Bezdanki, te žrtava u toku ovog domovinskog rata, hrvatski golgotski brežuljak postaje mnogo većim i suznačnijim. Ne će li, naposljetku, i hrvatska metafizičnost naći svoje razloge i uporišta u konkretnome, u povijesnosti povijesti koja je istinska, zbiljna i iskustvena. Govor o tome svjedoči da smo nadomak. Jezik je, piše Danilo Pejović, u svojoj bitnoj dimenziji i otvorenosti *govorno iskustvo svijeta, slobodno proizvođenje i iskonsko razumijevanje*. Nastojanje proniknuti u njegovu tajnu jest metafizičko ili ontološko pitanje, ali u isti mah pokušaj da se promisli metafizika jezika... Sam jezik ili bitkuje kao razumijevanje: iskonska proizvodnja povijesnoga svijeta... Svako temeljno iskustvo svijeta u prvom je redu jezičko iskustvo (Forum, 1976/1-2). Stoga, *sloboda govora*, i populistički rečeno bez semantičkih konotacija, nosi određeni stupanj povijesnosti. Zar posljednje pismo grofa Petra Zrinskoga ženi Katarini ne kazuje više od same informacije da će mu sutra glavu sjeći. Ono je indeks usudnog trenutka njegova, njegove žene i tadašnje Hrvatske. "Ja sam sve na Božju volju ostavil, ti se ništar ne žalosti, ar je to tako moralo biti." Zar ovo predanje nije više od fatalizma! Ako je sloboda spoznata nužnost, onda i "narod mora biti sposoban i dostojan zamijeniti državu nužde državom slobode" (F. Schiller). Sama povijest nije sama sebi svrhom. To bi bio vrhunac njezine metafizičnosti. Jer, kako piše Karl Löwith, unutar povijesti orijentirati se na nju samu, bilo bi slično brodolomcu koji se prilikom brodoloma želi držati za valove koji su prouzročili njegovu nesreću.

Veliki Hrvati u službi duhovnosti: A. Kažotić, I. Stojković pa ostali sorbonski đaci, kako ih je predstavio Japanac Mineo Tanaka, stoljećima poslije R. Boškovića, nastavili su svijetle staze diljem Europe, a Juraj Križanić i njemu slični doprli su do ideje ekumenizma i prije nego što je on filozofsko-teološki definiran kao poziv na snošljivost i razumijevanje među Crkvama i monoteističkim religijama. V. S. Solovjev (1853-1900), ruski filozof i publicist, preko prijatelja J. J. Strossmayera uspio je svoju tezu o mogućnosti sinteze religioznog, mističnog znanja s filozofijom i znanostima predstaviti kao nov oblik ekumenizma. Ta ideja, mnim, različito se ostvarila u Hrvata. S jedne strane, u Tita i Krležu ona je shvaćena kao panslavizam, potom kao jugoslavenstvo, a kod Ivana Merza i kardinala Stepinca kao duhovno jedinstvo među narodima u ozračju teokratske karizme. Karizma bi bila "Božji dar koji se otvara i dotiče čovjeka". Ona je "besplatnost, dragovoljnost", poziv što ga Bog upućuje svakome da obavlja određene službe u zajednici - čineći ga pritom sposobnim za tu službu". Kako su, vjerovatno, Tito i Krleža (možda i Marx) komunizam držali "poludjelom kršćanskom istinom", oni su i "klasnu borbu" drukčije tumačili. Za njih je religija bila *otuđenje*, dok suvremena teologija oslobođenja tvrdi da je "politička dimenzija vjere u čovjekovom oslobođenju u povijesti". Tako smo

opet "dualistički" teturali kroz povijest, uzaludno trateći tabane i um. Povijesni subjekt političkog i vjerskog oslobođenja može biti samo narod koji se mora usmjeriti k "ostvarenju alternativnog društva s manje zavisnosti i nepravde", što je hrvatski narod u svojim najlucidnijim trenucima i bio. Makar su se dosadašnje hrvatske političke stranke intenzivno borile za suverenu i samostalnu Hrvatsku, one su se istodobno međusobno optuživale za izdaju. Ako je istina "bit istinitega" a izvjesnost njezin "mjerodavni oblik", onda nam se odista dogodilo ono što je I. Kant rekao: "Tako dugo dok čovjek sebe razumije kao umno biće, pripada metafizika naravi čovjekovoj." Iz nužnosti metafizike, možemo dakle zaključiti da pripadamo obzorju umnosti. Povijest time postaje još zagonetnijom: ili je ne razumijemo, ili nas ona potpuno nadilazi. Ono treće mogla bi biti hrvatska zbiljnost.

Ako je Bog odista "Gospodar Povijesti", kako predmnijeva "Židovska misao", onda Mojsijev zakon, kao metafizička kategorija može čovjeka dovesti do punine sličnosti s Bogom, a potom Božji zahvat u povijest osigurava pobjedu nevinoga nad odbačenim, dobra nad zlom, i pripravlja mesijanske zore".

Predanje u Providnost (Providentia) hrvatski narod, moglo bi se reći, ostvario je u cijelosti. Sjetimo se posljednjeg Petrova pisma ženi Katarini: "Ja sam sve na Božju volju ostavil...". Gotovo istost s temeljnom mišlju Izraela: "Bog Sinaja nije Bog filozofa; on je gospodar povijesti i spoznajemo ga po njegovim djelima." On nije u sili nego u istini. U nasilnim prevratima, u revolucijama, događa se "zoološki patriotizam" (Solovjev) i "sloboda se pretvara u ropstvo" (Berdjajev). Jedino je teokracija društvo bez nasilja. Odsuće povijesne stvarnosti ubacilo je, i Hrvatsku, i bivši SSSR u ono nestvarno, nadstvarno i nedosegnuto. Nakon svih negativnih iskustava, jesu li Hrvati staru Jugoslaviju prihvatili kao apstrakciju u kojoj ideja postaje čistom aktualnošću. Tko bi znao o čemu su maštale guske što su letjele u maglu?! Je li vrhovni zakon i njihove političke povijesti - promjena, a sama povijest "tkanje besmisla". Uostalom, i pojam providnosti mora se dokazati velikim povijesnim događajima. Ako to ne može učiniti teologija, onda mora filozofija kao diskurzivno mišljenje. Je li ljudska destrukcija u funkciji Božjih ciljeva u povijesti?

Tko ne vjeruje ne može mu se dogoditi čudo, davno je uskliknuo "teolog židovskog bića" Franz Kafka. Ako je filozofija "izokrenuti svijet" (Hegel), zašto ne bi bila i povijest? Centrira li i orijentira li biblijski Bog cjelokupnu povijest! I uopće: komuniciraju li metafizičko i povijesno?

Iz zbiljnosti povijesti, mogli bismo ukazati na Božju opstojnost. Ako već Bog postoji, onda nedvojbeno ima udjela u povijesti, odnosno njezinoj povijesnosti. Metafizičko i povijesno tako odista komuniciraju. Paralelni pravci ne samo što postoje, nego se negdje možda i sijeku! Ta se upitnost proteže na svrhovitost i konačnost kozmosa

što, međutim, nadilazi naša htijenja i razmišljanja. "Kao ozbiljenje i posvjetovljenje kršćanskog duha, povijest svijeta je zbiljska teodiceja, opravdanje Boga u povijesti", reći će Löwith pišući o Hegelu. Jesmo li time dovedeni u suodnos s Apsolutom? Opet se upitnošću približavamo odgovoru.

Svojom slabošću stjerana u ozračje karizme, u metafizičnost dakle, je li hrvatska povijest potpuno napustila zbiljsko? Je li se ona bitno događala zato što je nije bilo?

I prije nego što sam pročitao članak dra V. Koščaka o Milanu Šufflayu (*Encyclopaedia moderna*, 1992/37, str.120), čitao sam toga autora i razmišljao o problemima koji me sada intenzivnije zaokupljaju. Međutim, članak mi se sada nezadrživo uklopio u razmišljanje, to više što je pisan znanstveno i stručno, a opet s "okusom metafizičnosti". Šufflayevo djelo odista sugerira metafizičnost, ali ni Koščak, mnim, nije daleko od takvih pristupa; ili ih barem ne isključuje. Šufflayeva "vizija budućnosti" dogodila se kao mogućnost nadira u sadašnjosti. - Šufflay je - piše Koščak - vjerojatno bio predodređen da bude osnivač jedne književne vrste u Hrvata, da bude autor našega prvog *science fiction* romana. Time se, dakako ne iscrpljuju odrednice o Šufflayu. On je povjesničar, znanstvenik, književnik, futurolog, riječju prorok. Jer, otpočeti znanstvenu fantastiku prije sedamdesetak godina, "to je odista značilo veliku moć predviđanja". Dr. Koščak pritom daje dosta razgovjetne distinkcije između znanstvene fantastike i futurologije. "Znanstvena fantastika ili *science fiction*, podvrsta je beletristike, kojoj fantastično, dakle nevjerojatno nije tuđe, dočim je futurologija znanost koja se trudi da pomoću znanstvenog aparata, statistika i matematskih operacija predvidi razvoj pojedinih oblasti u doglednoj budućnosti" (str. 121). Znanstvenik Koščak ipak se nije htio mnogo udaljiti od isto takvoga Šufflaya. Makar je budućnost potpuna neizvjesnost, Šufflay se i u njoj dobro obrnuo. Neke je datume čak precizirao. Nu, nije to punina njegove vizije. On je, kao i Berdjajev, predviđao poraz tehnike i povratak prevlasti ljudske duhovnosti, zaokret svijeta prema duhovnom središtu. Bilo bi to "četvrto doba" ili "novo srednjovjekovlje", kako ga različito nazivlju spomenuti autori.

Je li to obzorje metafizičnosti u koje Šufflay i Berdjajev smještaju svjetsku povijest. Mnim: nedvojbeno. Izniman znalac Šufflayeva djela, a isto tako izniman čovjek i mislilac "hrvatski Faust", Dušan Žanko (1904 - 1980), koji je glavninu svojega ljudskog vijeka proveo "pod tuđim nebom", u knjizi "Svjedoci" (Barcelona - München, KHR, 1987), posvetio je Šufflayu punih trideset stranica. Držim da je Žankov temeljni stav u besjedi o Šufflayu satkan u ovim rečenicama: *Zato mistik imade jednako pravo kao učenjak* (kurziv Žankov). *Najdublje stvari ljubavi i religije ne dadu se mjeriti... Matematičar i mistik, mjerilac i vjernik ravnopravni su jer centar svega iskustva i znanja jest djelovanje duha i svijesti. Einsteinova teorija,*

dakle, ne negira sile drugoga svijeta. Te je sile negirao tek materijalizmom predratnoga vremena, jer u laboratoriju nije mogao otkriti duše (str.129). Govoreći o strahu "progresista" o povratku u staro srednjovjekovlje Berdjajev veli da oni, prije svega, ne vjeruju u životnu snagu i pobjedu ideja i vjerovanja. Prijelaz od nove povijesti k srednjovjekovlju, tek je slikovit način izražavanja. Prijelaz je moguć samo prema novome, a to je stvaralački pokret prema naprijed. "Srednjovjekovlje nije epoha tmine, već noćna epoha". Zašto noćna? "Noć je metafizičnija, ontologičnija od dana. Ne samo u prirodi, nego i u historiji nije dnevna koprena trajna, ona se lako kida, u noj nema dubine" (Berdjajev, str.7). Sav se smisao naše epohe sastoji u razgolićenju bezdana bivstva... To označuje stupanje u noć, reći će on na drugome mjestu. Metafizičnost noći intenzivnije slute pjesnici, iscijedit će Martin Heidegger, pa stoga oni, pjevajući tu oskudnost, to "povlačenje biti", izriču Sveto. Metafizika bi u tom ozračju bila "temeljno događanje u opstanku". Iako kaos, kršćanskim svjetonazorom postaje savršeni kozmos.

Mogli bismo sada upitati: tko je cjelovitije, obuhvatnije osmislio hrvatsku povijest - mistici (metafizici) ili marksistički mislioci. Odgovor pripada prvima. Ako je, prema Marxu, povijest "ekonomsko otuđenje čovjeka", Dilthejev univerzalni historizam pronalazi povijest u "razumijevanju svijeta u duhovnim znanostima". U potrazi za povijesnom i pokopanom istinom, dr. Ivo Pilar (Südländ) u Predgovoru *Južnoslavenskom pitanju* (reprint, Varaždin, 1990) kaže da je njegova knjiga "krik izmučene duše", "glas vapijućega u pustinji" te da je pisana "sub aspetu aeternitatis". Moglo bi se reći da su u tom duhu pisane mnoge knjige dra Franje Tuđmana, posebice *Rat protiv rata* (Zagreb, više izdanja), *Velike ideje i mali narodi* (Zagreb, više izdanja), *Bespuća povijesne zbiljnosti* (Zagreb, više izdanja). Navlastito je slojevita knjiga *Velike ideje i mali narodi* u kojoj se sluti metafizička potka: nerazmjer između veličine ideje i njezina nositelja unosi u prijevor tragičnost. Manji narod, pametniji i povijesniji, stiješnjen hegemonizmom brojnijega, koji svoju brojnost kao kvantitetu hoće da predstavi kao kvalitetu, mora se dovtljivošću izbo-ravati za svoj opstanak. Jesu li u tim postavkama korijeni današnjeg povijesnog obrata prema vlastitoj zemlji! Moguće je.

Tumačeći Hegela, H. Marcuse došao je do uvjerljive spoznaje: "Konačno biće *nema* povijesti, nego jest povijest!" Kako od 1102. hrvatski puk nema povijesti u smislu povijesnosti kao biti povijesti, a kamoli da bi bio povijest sama, utopijsko-nepovijesna zгода urodila je metafizičnošću, predstavila se žednome kao "romon česme što samo u snu pjeva" (Tin). Prema riječi grofa Keyserlinga "Srbi su divljaci koji još žive u herojsko doba", dakle u potpunom odsuću povijesnosti. Što im je dakle preostalo nego da se uteknu mitologiji, iracionalnom ili metahistoriji u kojoj je sve moguće, pa čak i tako velika Srbija koja obuhvaća cijelu Euro-Aziju. Vladar tako velika

carstva može biti samo Bog i, metalogički rečeno, on mora biti Srbin. Odatle ujedno izvire i zaključak da religija mora biti ancilla (serva) politike. Stoga će Sveti Sava postati simbolom velikosrpstva jer je u sebi izmirio imperijalizam pravoslavlja s iskonskim osvajačkim težnjama srpskog mentaliteta. On je *svetitelj* u službi politike, kako je izvrsno uočio Nizozemac Geert van Dartel u znamenitoj studiji *Ćirilometodska ideja i svetosavlje* (Zagreb, 1984). Geofizički i geopolitički izgled Hrvatske svjedoči kakva smo imali, i kakva još uvijek imamo istočnog susjeda. Je li se hrvatska metafizičnost ispriječila kao oporijek dijalektici. Hrvati mistici i znanstvenici nisu pribjegli mitologiji i metalogici nego su se radije utekli Transcendenciji, uvjereni da je njihova povijest teokratska.

Bila ili ne bila, hrvatska povijest, događajući se u obzoru kršćansva i zapadne uljudbe, "oslobodila je čovjeka od svih vanjskih autoriteta i dovela ga do vlastitog odnosa spram Apsoluta". Odsuće takvih ideja u naših istočnih susjeda čini da se oni događaju "poput elementarne, zločinačke nepogode", kako reče Milan Kangrga o Hitleru u knjizi *Praksa, vrijeme, svijet* (Beograd, 1984). Ono elementarno, nerazgovijetno i iracionalno, bez diskurzivnog mišljenja i ne može biti ništa drugo doli nepovijesna destrukcija koja, naposljetku, počinje i sebe uništavati. U bivšoj Jugoslaviji odnosi su bili još tragičniji nego u bivšem SSSR-u jer nisu bile u *Jedno* stiješnjene samo razlike nego bitne opreke povijesne, civilizacijske, etničke, moralne, kulturne i ljudske... Povijest nije proizvodnost nego stroga zakonitost, stoga ono što se dogodilo, moralo se dogoditi. Ili, da još jednom citiramo marksističkog mislioca Milana Kangrgu, koji je svoju netom spomenutu knjigu objelodanio baš u Beogradu. On postavlja ove odnose: "Povijesnost = samosvijest! Samosvijest je pak spoznaja kao samodjelatnost, dakle *sloboda*. Izlazi da je povijesnost moguća samo *po* slobodi i *kao* sloboda, a sloboda se pojavljuje samo u *rasponu* ili *napetosti* između bitka i trebanja (onoga što jest i onoga što bi trebalo da bude)". Kurziv Kangrgin. Pokušao je marksistički dijalektik poučiti svoje sunarodnjake povijesnim zakonitostima, ali tko ne sluti da je povijest put prema Istini i Slobodi, stupa stranputicom. Trkač, reći će sv. Augustin, trčeći krivom stazom, može sagorjeti ali ipak ne stići do cilja.

Osim u umjetnosti, samo u hrvatskoj povijesti mogući su takvi političari i mistici kao što su kralj Tomislav, Petar Krešimir IV, Zrinski i Frankopan, Starčević, M. Budak i prizma svih hrvatskih lomova Eugen Kvaternik (1825-1871). Metafizična povijest omogućila je umjetnost koja prebiva "u sjeni Transcendencije". Što je Nikolićeva pjesma *Pismo mojoj Hrvatskoj iz tuđine* ogrnuta metafizičnom nostalgijom, tome se ne treba čuditi. Pjesnik je nasilno izgubio svoju Domovinu i bezrazložno se našao na povijesnome bespuću, ali otkud takvo ozračje u povijesnim djelima Milana Šufflaya, L. von Südlanda, R. Horvata ili Dominika Mandića? Čak i neprijatelj osjeća

tu dimenziju. Napad na Banske dvore u Zagrebu, na vrhuncu jugobezumlja, izveden je strelovito i brzopleto, sumanuto, makar je neprijatelj imao sve na raspolaganju: iznimnu vojnu tehniku, petokolonašku podlost i ostale elemente zavjere koji su potrebni za potpun poraz. Stoga Zagreb, "snažan kao mlađan junak", ogrnut svojim metafizičkim nimbusom, izrasta u svoju povijesnost jer nadilazi svoje povijesno, kulturno i političko značenje. Njegova mitologija doseže ontologiju. On postaje metonimijom za jedan narod, dijelom što tvori nacionalnu povijesnu cjelinu. Zaokret od metafizičnosti prema zbiljskome pokušao je prvi pjesnik suvremene hrvatske književnosti Boris Maruna (1940) svojom pjesmom *Hrvati mi idu na jetra*. I sam dugogodišnji putnik bez konaka, upozorio je suputnike iste sudbe da sve baš nije "Božja volja": da je smeće koje ostavljaju za sobom odista smeće, a očajnički dim iz cigareta što puštaju "u trokutu između Münchena, Vancouvera i sidnejskih dokova - obični dim bez metafizikih konotacija. Mladi luk u lijevoj a u desnoj komad pečene janjetine, ostaju ono što jesu i pored Katekizma u džepu. Sva se srdžba potom sruči na pjesnika koji nije dovoljno čuvstven te bi mogao "dati mnogo više". Stoga je vrlo konotativno da baš umjetnik kao "samosvijesna konkretnost" vraća Hrvate povijesnome i zbiljskome. Ili, kako reče Vlado Gotovac: "Samo Božja egzistencija pozna pravac. Kretanje pojedinca beskrajno je zamršeno, ali Visina nad njim uvijek je ista..."

Ali, nije isto - stajati na brdu ili pod brdom. Kad smo već biblijsko-povijesnim simbolima Atenom i Jeruzalemom pozvani na visine, prestanimo, naposljetku, "krvnike držati svojim najboljim čuvarima". Lanac ne smije biti duljinom naše slobode. Ako nemamo što "podijeliti sa zvijezdama, ne ćemo imati što dijeliti niti s bližnjima". Ako nam se dogode zvijezde, miševi će onda zaista uzaludno nadirati na Mount Everest. Kad smo već na pragu vlastite povijesti, uđimo i u njezinu povijesnost. Riješimo svoju "planetarnu zagonetku". Metafizičnost svratimo u njeznu pravu zavičajnost, jer u čovjeku prebiva trenutak kao Vječnost.

Kao mogući nacrt za ontologiju hrvatske povijesti, neka nam ovdje, nakon svih prošlih i sadašnjih bespuća, bude dopušteno uskliknuti s Ivanom Mažuranićem na kraju *Harača*:

*Noć je strašne, krvi oblita,
Tamna, crna; blago četi sade,
gdje već trudna na noćište pade!*

Sretna vremena nemaju filozofije a najsretniji narodi - povijesti.
Što prije shvatimo, bit ćemo to povijesniji!

IS THE CROATIAN HISTORY METAPHYSICAL?

Summary

The author, in his essey, tries to show the central directive of ontology of Croatian history is its metaphysical. In this notion of methaphysics attaches a rather much wide importance, thinking by this at main distinction of all more important aesthetic-literary and political efforts in the course of former Croatian history which represent self-realization of the Croatian national being, but not at the level of real history, but at the level of ideal, common humanism, transcedence and even theocratic. Namely, the Croatian mind is deprived of real freedom guaranteed by proper statehood, and with this also of the real history the Croatian mind desired toward the abstract realization in the sphere of utopia. The author, that his main thesis, explains not so much by systematic notion analysis, but first of all by enumeration rational impressions, which are inspired by written documents, figures and happenings from Croatian literary and political past.